

Creatie

Vandaag is de dag om te veranderen
Vandaag is de dag om te lachen
Vandaag is de dag om te creëren
Wat jij mooi vindt, waar jouw hart naar uitgaat...

Het resultaat...wees er trots op!!
Het is een stukje van jezelf.

Een ander mag zeggen
In alle vrijheid wat hij ervan vindt.
Echter het blijft van jou en in liefde gemaakt...
...schoonheid.©

Hermeneutiek en Habermas

Taal, ratio en waarheid; een kwestie van interpretatie.

Inleiding.

Het schilderij en het gedicht op de voorpagina zijn beide van Riki van der Gouw, mijn vrouw en zelf ook therapeute. Het is een deel uit haar eerste boekje "Bewust 'zijn'", waarin zij haar schilderijen combineert met door haar geschreven teksten. Zij werkt intuïtief en in ons 35 jaar huwelijk heb ik haar leren kennen als iemand die spontaan, eerlijk en liefdevol is. De teksten en de schilderijen hebben derhalve voor mij een bijzondere betekenis. Iemand die haar niet kent en haar boekje voor het eerst ziet, zal ongetwijfeld een eigen invulling geven aan de manier waarop beeld en tekst wordt waargenomen en 'geïnterpreteerd'. Dat gebeurt in 'taal' alsmede in vrijheid. Iedereen is vrij om een mening te vormen over het resultaat van Riki's ideeën, overtuigingen, beeldvorming en/of waarden die vooraf zijn gegaan aan haar werk. 'Kunst en cultuur' bevat een rijkdom aan mogelijkheden om via waarneming en interpretatie de persoonlijke 'horizon' te 'construeren', 'reconstrueren' of te 'deconstrueren'. We nemen waar, geven er betekenis aan en nemen opnieuw waar met de betekenis als verrijking. 'Taal' maakt 'betekenis geven' mogelijk volgens Korzybski [CITATION Hol03 \p 61 \l 1043]. Dat maakt het tevens mogelijk om via taal, via communicatie, via dialoog, betekenis te geven aan hetgeen we gezamenlijk waarnemen (aantekeningen college Prof. Dr. John Rijsman, 21.01.2008). Coaching als operationeel vak impliceert communiceren in verschillende vormen. Verbaal, non-verbaal, metaforisch of intuïtief; de reis van vraag en antwoord binnen een coachtraject is er een van ontdekkingen, gevarieerd landschap en creatieve haltes. Een ontmoeting van overtuigingen, culturen, referenties en gevoelens vormen het reisplan naar wederzijds begrip. Een van de fundamentele basis principes binnen NLP is: *'Een ieder heeft zijn eigen wereld en de kaart is niet het gebied!'* [CITATION Hol03 \l 1043]. Elkaar begrijpen heeft alles te maken met elkaar 'verstaan'; horen wat verbaal en/of non-verbaal gezegd en/of bedoeld wordt vanuit traditie, rationaliteit en persoonlijke waarheid. De uitdaging is om in vrijheid daarmee aan de slag te gaan door, middels interpretatie, de juiste bedoeling als juiste bedoeling te begrijpen. Daarbij is 'begrijpelijke taal' van essentieel belang. Dat rechtvaardigt de vraag of er vrijheid is in taal en de interpretatie van de bedoeling achter hetgeen gezegd wordt. Of is er sprake van 'eigenaarschap' van hetgeen verbaal dan wel non-verbaal wordt geuit. Kan iemand 'claims' leggen op hetgeen gezegd wordt? Is er 'structuur' aan te brengen in dialoog om tot 'waarheid' te komen? Wie spreekt de waarheid en waaruit blijkt dat? De relatie tussen coach en coachee is er een die wordt gekenmerkt door communicatieve gelijkheid en wederzijds respect welke in eerste instantie wordt geïnitieerd door de coach op grond van een waarneembare grondhouding. [CITATION Car00 \p 47 \l 1043] De communicatie is daarbij een handelingswijze waarbij op grond van bedoeling en begrip wordt gezocht naar een balans die leidt tot een 'helpend' dialoog. [CITATION Car00 \p "51 - 55" \l 1043] Welke rol speelt interpretatie hierin? Past 'hermeneutiek' wel binnen een coachrelatie? Prof. Dr. Jurgen Habermas (1929) is een filosoof met een visie op de moderne hermeneutiek in relatie tot taalgebruik en therapeutische relaties. Dit essay geeft een beeld van de hermeneutiek en de manier waarop Habermas zijn hermeneutische visie toepast binnen zijn 'waarheidstheorie' en het 'communicatief handelen'. Na een korte uiteenzetting van 'hermeneutiek' en een historisch perspectief van Habermas en de 'Frankfurter Schule' kijken we inhoudelijk naar :

- Zijn kritiek op Gadamer.
- Rationaliteit, taal en waarheid volgens Habermas

Hermeneutiek, de 'kunst' van het interpreteren.

De term 'hermeneutiek' is kennelijk te interpreteren.

Ik ben zo vrij om te starten met het voorbijgaan aan alle historische bijdragen aan het begrip 'hermeneutiek' tot de omschrijving daarvan in relatie met Hans Georg Gadamer en zoals die in de 'Encyclopedie van de Filosofie' staat : *' Bij Gadamer is hermeneutiek de fundamentele houding van de mens die zijn eindigheid en historiciteit aanvaardt als uitgangspunt van zijn wereldverklaring. Deze verklaring is dus nooit definitief, maar een voortgaand gebeuren met een open eind'* [CITATION Wal97 \p 109 \l 1043]. Hermeneutiek wordt hier gezien als een 'fundamentele houding t.a.v. verklaren'. Victor van den Bersselaar beschrijft hermeneutiek als een perspectief op 'lerend onderzoeken' en laat 'interpreteren' aansluiten op de leercycli van Kolb. [CITATION Ber06 \l 1043] Andre Klukhuhn schrijft: *' Tegenover het 'verlichte' empirische determinisme van de natuurwetenschappen leidde dat* (poging tot filosofische legitimering via een speciaal op de geesteswetenschappen

toegesneden methode van kennisverwerving) tot het funderen van 'hermeneutische' of 'verstehende' methode van de geesteswetenschappen waarvan de wortels in de romantische natuurfilosofie zijn terug te vinden.' [CITATION Klu05 \p 396 \l 1043]

Volgens Lawrence K. Schmidt is hermeneutiek een universele kunst in het begrijpen van linguïstische uitdrukkingen met als doel om het creativiteit van de schrijver/betoger te reconstrueren. Volgens hem is hermeneutiek verdeeld in grammaticale en psychologische interpretatie en het is altijd nodig omdat misverstaan wordt voorondersteld. Hierbij dient de interpreter een talent te hebben voor talen zowel als in het begrijpen van anderen. [CITATION Law06 \p 28 \l 1043]

In de hedendaagse moderne hermeneutiek speelt Gadamer een belangrijke rol. Gadamer gaat verder, daar waar Heidegger was gebleven met zijn theorie rond de hermeneutische cirkel. Gadamer stelt dat het 'mens zijn' een kwestie van taal is. 'We leren de wereld kennen via taal en leren gaat derhalve uitsluitend wanneer we ons realiseren dat we zelf deel uitmaken van hetgeen we willen begrijpen.' (<http://www.schience.uva.nl/~seop/entries/hermeneutics/>) [CITATION The97 \p 107 \l 1043] Binnen de hermeneutisch cirkel nemen we taalkundig waar in delen, maken er vervolgens een geheel van door het waargenomene te 'verenigen' met onze eigen 'horizon' van referenties en hetgeen we al ooit 'verstehen' hebben om het geheel vervolgens weer in delen te toetsen aan het waargenome vanuit een hoger niveau van ontwikkeling. Op die manier is er dan ook eerder sprake van een hermeneutische spiraal dan van een cirkel. In dialoog dient er volgens Gadamer sprake te zijn van een 'horizonversmelting' op grond van wederzijds openstaan voor argumentatie en goede wil om te luisteren. Of, zoals Klukhuhn, Gadamer citeert: 'De taal is het centrum waarin zich het verstaan van de gesprekspartners en de overeenstemming over de kwestie voltrekt'. [CITATION Klu05 \p 399 \l 1043] Gadamer stelt daarbij dat traditie en autoriteit bij elke communicatie een constitutieve rol spelen waarmee hij aangeeft dat ieder mens een eenheid is tussen verleden en toekomst en derhalve automatisch deel uitmaakt van hetgeen hij ervaart. De historie is daarbij bewustzijnsbepalend. [CITATION The97 \p 109 \l 1043] Habermas is het daar niet helemaal mee eens.

Habermas; een historisch perspectief.

Jurgen Habermas, geboren op 18 Juni 1929 te Düsseldorf; deed zijn 'Abitur' in Gummersbach en studeerde filosofie, geschiedenis, psychologie, Duitse literatuur en economie in Göttingen, Zürich en Bonn. Hij promoveerde in 1954 aan de Universiteit van Bonn; dissertatie: 'Het Absolute in de Geschiedenis, een onderzoek naar Schellings wereldoudheidsfilosofie'. Habermas wordt gezien als een van de laatste vertegenwoordigers van de 'Frankfurter Schule', ook wel de 'Kritische Theorie' genoemd. Opggericht in 1923 kent deze stroming verschillende bekende leden als Horkheimer, Adorno en Marcuse uit de eerste periode tot 1940 en Habermas als een zich sterk onderscheidend lid uit de tweede periode. In 1962 verschijnt zijn werk 'Strukturwandel der Öffentlichkeit' wat door Horkheimer en Adorno als habilitatieschrift wordt geweigerd maar door Abendroth in Marburg wordt geaccepteerd. In de jaren zeventig ruilt Habermas de epistemologie in voor de taaltheorie. Het is deze paradigmawissel van bewustzijnsfilosofie naar taalfilosofie die bekendstaat als de 'linguïstic turn'. In 1967 geeft Habermas in zijn artikel 'A Review of Gadamer's Truth and Method', kritiek op de hermeneutiek van Gadamer. In 1981 verschijnt zijn hoofdwerk: 'Theorie des kommunikativen Handelns'; ook wel 'Het Blauwe Monster' genoemd in verband met de omvang en de saaiheid waarin het geschreven is. Het is een nieuw filosofisch paradigma voor de sociale wetenschappen. (v. Peperstraten 1995, p.269) In zijn Theorie des Kommunikativen Handelns (1981) brengt Habermas in historische en systematische beschouwingen de opvattingen van verschillende sociologen, waaronder Marx, Weber, Adorno en Horkheimer, met elkaar in verbinding. Hij trekt echter wel radicaal andere conclusies dan zijn voorgangers. (Maetens, 2002(1991): 268-270)

Kritiek op Gadamer.

Habermas schrijft in 1967 "A review of Gadamer's Truth and Method"; een kritiek op een deel van Gadamer's stellingen. Habermas is het eens met Heidegger en Gadamer en hun kritiek op het positivistische zelfbegrip; hun kritiek over het positivisme in relatie tot de sociale wetenschappen en hun verklaring dat het 'verstehen' start met de vooringenomenheid op grond van historie en het

ontstaan daarvan. Echter, volgens Habermas impliceert de filosofische hermeneutiek een mogelijkheid tot reflectie van het 'te verstaan object' middels methodologische distantiering.

Volgens Habermas onderschat Gadamer de kracht van reflectie binnen het verstaan. [CITATION Law06 \p 142 \l 1043] Door de traditie middels reflectie te reconstrueren is het volgens Habermas mogelijk om meer duidelijkheid te krijgen in de manier en de premissen waarop een vooringenomenheid is geaccepteerd. Hij is ervan overtuigd dat men in staat is om de vooringenomenheid en de daaraan verbonden traditie te bekritisieren en zo gewenst af te wijzen op grond van zelfreflectie en de ontdekking van de geforceerde invloed via machtsrelaties dan wel andere vormen van dogmatische autoriteit op die vooringenomenheid en traditie. Habermas stelt dat het accepteren van vooringenomenheid binnen leerprocessen, naast herkenning en rede, mede te maken heeft met 'de angst voor sancties'. Door het ontstaan van de vooringenomenheid te reconstrueren is men in staat om deze te bekritisieren wanneer blijkt dat zij is ontstaan onder invloed van druk i.p.v. rede. M.a.w. wanneer de autoriteit van de vooringenomenheid een gevolg is van forcering of dwang, is het te rechtvaardigen dat men de vooringenomenheid wijzigt op grond van rede. Volgens Joachim Duyndam is de potentialiteitshorizon van de waarneming niet alleen bepalend voor de continuïteit van de waarneming en de echtheid van het waargenomene, maar ook voor de betekenis van het waargenomene. En ook in de betekenisfunctie van de horizon, spelen anderen een rol. [CITATION Duy97 \p 134 \l 1043]. De manier waarop horizonnen versmelten hebben binnen de verschillende theorieën van Habermas direct te maken met rationaliteit, taal en de daarmee te bepalen waarheid.

Rationaliteit, taal en waarheid volgens Habermas.

Als 'verlichtingsdenker' waarin de waarheid via rede en rationaliteit te bepalen is, onderscheidt Habermas zich van de eerste generatie binnen de Frankfurter Schule door zijn meer positieve uitgangspunten. Hij vond de visie van zijn leermeesters op de geschiedenis en de aard van de moderne samenleving te pessimistisch. Volgens Habermas dient er een positieve conceptie van rationaliteit gevonden te worden teneinde daardoor een positieve norm voor de samenleving te kunnen stellen. Hij doet een oproep aan de taalfilosofie voor een nieuw begrip van rationaliteit; de 'communicatieve rationaliteit'. Volgens Habermas een absolute voorwaarde in zijn onderscheid tussen het theoretische en praktische 'diskurs'. Hij noemt dit 'Communicatieve Symmetrie' en hij koppelt dit aan voorwaarden als het uitblijven van machtsverschillen, 'waarachtigheid t.o.v. het zelf alsmede van het tonen aan anderen. (v. Peperstraten 1995, p.247 ev.)

Om zijn kritische maatschappijtheorie normatief te funderen maakt Habermas gebruik van de door Angelsaksische taalfilosofen (voornamelijk Austin en Searle) geformuleerde theorie van de taalhandelingen. De linguïstische interactie bevat volgens Habermas impliciet universele normen van rationeel taalgebruik, waarbij in elke taalhandeling sprekers drie kritiseerbare geldigheidsclaims maken (waarheid, juistheid en waarachtigheid). Zijn begrip communicatieve rationaliteit is rechtstreeks verbonden met deze taalhandelingstheorie. Terwijl de cognitief-instrumentele variant enkel verwijst naar claims op de 'waarheid' van dingen en gebeurtenissen (de 'objectieve werkelijkheid') heeft communicatieve rationaliteit ook betrekking op de 'juistheid' van normen (de 'sociale werkelijkheid') en de 'waarachtigheid' van intenties, behoeften en emoties (de 'subjectieve werkelijkheid'). (Maetens, 2002(1991): 271-274)

Habermas pleit voor een paradigmawissel op basis van het dialogisch model van de taalfilosofie. Dientengevolge komt hij tot een handelingstypologie waarbij het non-sociaal handelen dat gericht is op succes 'instrumenteel' wordt genoemd, het sociaal handelen dat gericht is op succes als 'strategisch' wordt beschouwd en waarbij tot slot het 'communicatief handelen', sociaal handelen inhoudt dat gericht is op wederzijdse overeenstemming. Die laatste vorm, communicatief handelen, is de grondvorm van sociale interactie en strategisch handelen en is als het ware een parasitaire vorm van interactie. De empirische vorm van handelingscoördinatie, waarbij de spreker zijn doel wil bereiken door positieve of negatieve sanctionering van de toehoorder, vinden we terug bij strategisch handelen. Communicatief handelen of het via talig overleg, argumentatie, 'goede redenen',... tot consensus proberen te komen vormt de rationele vorm van handelingscoördinatie. Habermas schakelt het

onderscheid dat hij maakt tussen strategisch en communicatief handelen gelijk met Austins onderscheid tussen perlocuties en illocuties. (Maetens, 2002(1991): 274-277)

Verder onderscheidt Habermas ook nog vier handelingsmodellen. Het eerste teleologisch model hanteert het criterium van *de waarheid* (objectieve wereld), het gaat hierbij dus om een 'één wereld-ontologie', het tweede normgereguleerde model hanteert het criterium van *de juistheid* (sociale wereld) naast dat van de waarheid en het derde dramaturgisch model hanteert het criterium van *de waarachtigheid* (subjectieve wereld) naast dat van de waarheid. In de twee laatste handelingsmodellen gaat het dus om een *twee werelden-ontologie*. Het vierde en laatste handelingsmodel ten slotte is het communicatief model, waarin zowel de criteria van de waarheid als van de juistheid en de waarachtigheid worden gehanteerd, het gaat hier dus om een 'drie werelden-ontologie' (objectieve, sociale en subjectieve wereld). Bij het communicatief handelen onderscheidt Habermas twee verschijningsvormen: een onproblematische, waarbij routinematig tot consensus wordt gekomen en waarbij de aanspraken op de waarheid, juistheid en waarachtigheid vaak stilzwijgend werden erkend, en een problematische, waarbij de gebruikte claims niet impliciet als waar, juist en waarachtig worden aanvaard, maar waar rond omheen een diskurs ontstaat. (Maetens, 2002(1991): 278-280)

De wetenschapstheoretische optie van Habermas noemt hijzelf ideologiekritisch en hermeneutisch-cognitivistisch. In zijn bundel "Technik und Wissenschaft als Ideologie" geeft hij de volgende wetenschapstheoretische driedeling :

Geesteswetenschappelijk/hermeneutisch :Het verstaan van zin om tot overeenstemming met elkaar te komen.

Sciëntistisch : Optimalisering van de middelen om de prestaties te laten stijgen.

Ideologiekritisch :Het laten zien van tegenspraak tussen de beide voorgaande, tussen denken en doen, bewustzijn en zijn, in de hoop op een nieuwe identiteit. (Albert Koert Ploeger, 1989)

Volgens Habermas zouden alle opvattingen en ideeën die alleen maar door eigen nestgeur gerechtvaardigd worden, aan de toets van de kritische argumentatie moeten onderwerpen en moeten bevragen op hun particulariteit. [CITATION Kun06 \l 1043] Wat ik me daarbij afvraag is de functie van de 'intentie'. Maakt 'intentie' deel uit van de vooringenomenheid? Wordt de interpretatie 'gekleurd' door de intentie om waar te nemen? Is 'intentie' richtinggevend aan communicatie?

Discussie.

Hermeneutiek speelt bij Habermas in het bijzonder een wetenschappelijke rol in relatie tot sociologie en de manier waarop mensen zich met elkaar verhouden. Daarin spelen taal en de rationaliteit van de mens en samenleving een rol teneinde de waarheid in goed overleg te kunnen bespreken via 'diskurs', uitgaande van het idee dat het bereiken van automatische consensus (het 'onproblematisch communicatief handelen) niet altijd een vanzelfsprekendheid is.

De coachrelatie zou in principe binnen een van zijn wetenschapstheoretische opties kunnen vallen nl. die van geesteswetenschappelijk/hermeneutisch : Het verstaan van zin om tot overeenstemming met elkaar te komen. Volgens Habermas zouden zowel de coach als coachee zich buiten de hermeneutische cirkel kunnen plaatsen door reflectie van hun eigen autoriteit en historische traditie om daardoor voor zichzelf te kunnen bepalen of beide invloeden hun ontwikkeling positief dan wel negatief ondersteunen. Machtverschillen blijven hierbij uit op grond van het individueel proces van de reflectie. Wellicht zijn de theorieën van Habermas binnen coaching nog het best te plaatsen in het metaforisch werken. De manier waarin de vertaalslagen van doelstellingen en werkwijzen vorm krijgen is onlosmakelijk verbonden aan de kwaliteiten om deze op de juiste wijze te interpreteren. Ook daarin zijn claims op echtheid, waarheid en waarachtigheid te leggen vanuit een vrije positie in communicatie en een openheid voor argumentatie en dialoog. Ook daar spelen traditie en autoriteit een rol bij de waarneming en het effect op de horizon welke leidt tot ontwikkeling. De metafoor op zich kan zowel cultureel als technisch of theoretisch wetenschappelijk ingevuld worden waardoor de mogelijkheden voor interpretatie in principe oneindig zijn. Wanneer de coach de coachee laat schilderen zal het proces wat leidt tot een resultaat (en elk resultaat is er een) toegang geven tot een 'hernieuwde kennismaking' met zichzelf door, al dan niet gedissocieerd het resultaat waar te nemen, te interpreteren en vervolgens te toetsen aan de persoonlijke horizon en het vooraf bepaalde doel. De vooringenomenheid kan op hetzelfde moment geëvalueerd worden om te zien of de daarbij behorende autoriteit en traditie niet onder dwang of 'kunstmatig' aangelegd is. Het resultaat zou aanspraak kunnen maken op de echtheid van de oorsprong waardoor de zelfreflectie meer inhoud krijgt. En

daaruit blijkt voor mij dat het moeilijk is om Habermas te volgen wanneer hij zegt dat het mogelijk is om uit de hermeneutische cirkel te stappen door zelfreflectie. Ik ben van mening dat ook die zelfreflectie onderdeel uitmaakt van de hermeneutische cirkel wanneer we die zien als een spiraal waarin ontwikkeling zich via reflectie bevestigt. Het resultaat van de relatie tussen coach en coachee en het daaruit voortvloeiend effect op de ontwikkeling zou bij wijze van spreken binnen dezelfde spiraal ook nog empirisch te toetsen zijn op grond van , in 'consensus' of 'diskurs', vastgestelde maatstaven.

Ten slotte nog een persoonlijke visie op hermeneutiek als fenomeen van interpretatie. Mijns inziens zit de mensheid gevangen in de cel die zij zelf heeft doen ontstaan door waarnemingen te benoemen in linguïstische termen die zowel verbaal als nonverbaal vorm, betekenis en daardoor toekomst en verleden geven aan dat wat we denken waar te nemen. Om te kunnen spreken van 'horizonversmelting' of desgewenst 'horizonverstrooiing' is het noodzaak om in dialoog en op grond van rationaliteit en 'verstaanbare taal' tot betekenis te komen. Het bepalen van een 'waarom', 'waardoor', een 'hoe' of een 'wat' is kennelijk een samenspel van oude ideeën, tradities, autoriteiten, normen, waarden, overtuigingen en een gezond cultureel klimaat waarin dialoog mogelijk is. Alles bij elkaar vormt het een interessant kraambed voor nieuwe belevingen, interpretaties en waarheden. En de wetenschap is daarbij voortdurend op zoek naar manieren om te structureren; het structureren van interpretaties; is dat mogelijk? Lukt het Habermas om via zijn stellingen binnen het 'communicatief handelen', kennisontwikkeling via hermeneutische weg te structureren? Lukt het hem om via claims op waarheid, juistheid en waarachtigheid, het 'betekenis geven' te verbeteren vanuit een scherpere rationaliteit?

Volgens de wetten binnen de kwantumfysica is de werkelijkheid een absolute illusie. Wat we niet kennen, kunnen we ook niet herkennen en wat ooit komen gaat, is er al. We hebben de illusie God naar eigen evenbeeld te kunnen herkennen en geven betekenis aan vormen die op geen enkele wijze enige logische samenhang hebben doch via het fenomeen 'kunst' een betekenis krijgen op grond van het feit dat het door de mens is gemaakt. De suggestie is dat er een betekenis aan of in zit en dat we in staat zijn om zelfs de inspiratie, het karakter en/of de emotie van de maker te achterhalen door op een linguïstische wijze het resultaat van de maker te evalueren. Hierin schuilt tegelijkertijd de beperking want is het niet zo dat het verschil in taal en cultuur tevens een verschil in begrip impliceert? Wanneer we elkaars taal niet verstaan zullen er acties ondernomen moeten worden om de discussie, diskurs, evaluatie of dialoog 'verstehend' te maken.

Los van het letterlijk 'verstaan' van wat iemand uit een ander land zegt, worden op tal van 'waarnemingsvormen' zoals werk, rechtspraak en cultuur stilzwijgend geïnterpreteerd zonder strijd, discussie of diskurs. Onder de noemer hermeneutiek wordt de mens in staat geacht tekst, woord, kunst en cultuur via interpretatie als verrijking te ervaren voor ontwikkeling en zelfbeeld. Echter, door in taal betekenis te geven, zijn we kennelijk genoodzaakt om het onszelf moeilijk te maken. Het woord 'oneindig' is daar naar mijn idee een prima voorbeeld van. We hebben een suggestie van 'zonder einde' benoemd terwijl we het als begrip niet kunnen vatten. Niemand weet precies hoe 'oneindig' vorm heeft omdat het volgens het woord zelf geen vorm heeft. Is het dan in 'taal' niet zo dat elke waarneming oneindig veel interpretaties impliceert wanneer het los staat van traditie, autoriteit, vooringenomenheid en vrij is van vragen naar waarheid, juistheid en waarachtigheid? De moderne wetenschap spreekt tegenwoordig in termen van: 'Waarnemen is altijd interpreteren. En dat doen we allemaal! We doen het dus samen! Samen geven we betekenis en dat is ook precies wat John Rijsman betoogde toen hij tijdens een college zei dat we betekenis geven aan iets wat we waarnemen door met elkaar afspraken te maken. Consensus is daarbij geen noodzakelijkheid want 'horizonversmelting' heeft meer te maken met een goede communicatie dan met eensgezindheid over de betekenis. Zou daar dan de sleutel liggen tot een optimaal resultaat in coachrelaties? Zou dat de oplossing kunnen betekenen om te komen tot een wereldwijde 'multi-etnische' maatschappij? Habermas is een groot denker en wordt, ondanks zijn langdradigheid in de wetenschap zeer hoog geacht. Ik ben van mening dat er ook een interpretatieve wereld is op een lager intellectueel echelon waar kunst, cultuur en wetenschap in goed overleg zinvolle betekenis krijgen. En wellicht leidt daarbij het 'begrijpen van het verleden' tot 'vertrouwen in de toekomst'?

Literatuur.

- Bersselaar, V. v. (zomer 2006). De kunst van het interpreteren; een hermeneutisch perspectief op lerend onderzoeken. *Develop; kwartaaltijdschrift voor HRD*, 74 - 83.
- Boer, T. d. (1997). *Pleidooi voor interpretatie*. Amsterdam: Boom.
- Duyndam, J. (1997). *Denken passie en compassie*. Kampen: Kok Agora.
- Hollander, J., & Derks, L. (2003). *Essenties van NLP*. Utrecht: Kosmos Z&K Uitgevers.
- Klukhuhn, A. (2005). *De geschiedenis van het denken*. Amsterdam: Bert bakker.
- Kunneman, H. (2006). *Voorbij de dikke-ik*. Amsterdam: Humanistic University Press ; SWP.
- Maetens, D. (2002(1991)), 'Hoofdstuk 9. De kritische theorie van Jürgen Habermas', pp. 262-307 in: J.C. Verhoeven, J. (1991). *Op zoek naar de samenleving*. Leuven: ACCO.
- Rogers, C. (2000). *Mens Worden*. Utrecht: Erven J. Bijleveld.
- Smidt, L. K. (2006). *Understanding Hermeneutics*. Stockfield: Acumen Publishing Limited.
- Waldram, J., & Kooten, T. v. (1997). *Encyclopedie van de filosofie*. Baarn: Tirion.

Artikelen.

- Ploeger, Albert Koert (1989). 'Diskurs', *De plaats van de geloofservaringen binnen de rationele handelingstheorie van Jurgen Habermas*, Proefschrift aan de UVG, 26 januari 1989. Isbn: 9023912276

URL verwijzingen.

<http://drcwww.uvt.nl/~ljansen/filosooft/gesch/habermas.htm>

<http://perswww.kuleuven.be/~u0003309/School/EducationAndTheory/Theorie/TheoretischeSociologie.pdf>

<http://theol.eldoc.ub.rug.nl/FILES/root/Ploeger/Habermas1/Habermashoofdstuk2.pdf>